

UDK 1 Berdjajev, N. A.

1 Maritain, J.

141.319

Izvorni znanstveni članak

Primljeno 5.1.2014.

Prihvaćeno 12. 9. 2014.

Odnos N. Berdjajeva prema J. Maritainu i tomizmu

Anto Gavrić*, Nikola Bolšec**

Sažetak

Nikolaj Berdjajev je kao filozof ponikao iz konteksta ruske religiozne filozofije koja je zapadnu filozofiju, posebice tomizam, optuživala za racionalizam. Kao filozof iz toga konteksta, često punog predrasuda, Berdjajev je susreo francuskoga tomista Jacquesa Maritaina. Njihov je odnos gotovo odmah postao prijateljski. U tom prijateljskom odnosu, koji je Berdjajev gajio prema Maritainu od samih početaka njihova druženja, nalazio se preduvjet za razvoj filozofskoga dijaloga. Upravo je u njemu Berdjajev ublažio svoje početne predrasude te je neprijateljski stav prema Maritainovu tomizmu promijenio u prijateljski. Iako je učinio tu bitnu promjenu za razvoj filozofskoga dijaloga, Berdjajev ipak nije prihvatio tomizam kao takav. Ponajviše mu zamjera racionalizaciju onoga što bi trebao biti misterij vjere, tajnu stvaranja i Božje prisutnosti u svijetu, kao i čovjekove egzistencije, njegove osobe i djelovanja u svijetu.

Ključne riječi: Nikolaj Berdjajev, Jacques Maritain, Toma Akvinski, tomizam, metafizika, skolastika, filozofski realizam, modernizam, kršćanska filozofija, antiracionalizam, dijalog.

Uvod

Nikolaj Berdjajev (1874.–1948.) istovremeno je specifičan predstavnik ruske religiozne filozofije¹ i specifična pojava u filozofskome kontekstu Zapada. Imajući predrasude prvenstveno prema zapadnoj teologiji, a zatim prema zapadnoj religioznoj filozofiji, Berdjajev joj s lakoćom presuđuje da je njezin prvi i glavni

* Doc. dr. Anto Gavrić, Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu. Adresa: Jordanovac 110, p.p. 169, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: anto.gavric@ffdi.hr

** Nikola Bolšec, mag. phil., Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu. Adresa: Jordanovac 110, p.p. 169, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: nbolsec@ffdi.hr

1 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Samospoznaja*, Zagreb, 2005, str. 289: »Ja sam jako cijenio i cijenim mnoge motive ruske religiozne misli: prevladavanje sudskog poimanja kršćanstva, tumačenje kršćanstva kao religije Bogočovještva, kao religije slobode, ljubavi, milosrđa i osobne čovječnosti, eshatološku svijest, izraženiju nego u zapadnoj misli, tudost infernalnoj ideji predodređenja, iskanje sveopćeg spasa, Iskanje Carstva Božjega i Pravde Njegove.«

griješ racionalizam.² Zbog svojega racionalizma kao *peccatum originale*, zapadna misaona tradicija postala mu je odbojnom.

Protjeran iz Rusije kao neprijatelj režima, Berdjajev je najprije nekoliko godina živio u Berlinu (1922.–1924.), da bi se konačno 1924. godine trajno nastanio u Francuskoj, u Parizu. Teške životne okolnosti života za sve proturežimske mislioe u Rusiji dovele su do izravnoga susreta istočne i zapadne religiozne misli u Francuskoj. Tako će se Berdjajev zasigurno po prvi put izravno susresti s tomizmom. Kako bi se vidjelo da, unatoč početnim predrasudama koje su katkada nužne u razvoju dijaloga, religiozna filozofija Istoka i Zapada nisu dispartatne filozofije, potrebno je pogledati kako se Berdjajev odnosio prema Jacquesu Maritainu (1882.–1973.), jednomu od najvećih tomista, te prema samoj filozofiji Tome Akvinskoga. Sabiranjem misli ruskoga filozofa proizašlih iz tih susreta ujedno će se dobiti jasnija slika njegovih stavova.

1. Berdjajev o Maritainu

Berdjajev je upoznao Jacquesa Maritaina već na početku svoga trajnog nastanjivanja u Francuskoj. Kako sam kaže u svojoj filozofskoj autobiografiji *Samospoznaja*, Maritain je upoznao 1925. godine u Parizu posredovanjem udovice pisca Leona Bloya.³ Njihovo poznanstvo trajat će gotovo dvadeset i pet godina, sve do Berdjajevljeve smrti 1948. godine. S obzirom na Berdjajevljevu početnu predrasudu o zapadnoj misli, da je u cijelosti zapala u grešno stanje racionalizma, zanimljivo je vidjeti kakav je bio njegov odnos prema Maritainu s obzirom da je potonji po vokaciji bio tomist. Zaista, Maritain je za ruskoga filozofa »glavni predstavnik tomizma u Francuskoj«⁴ čime bi, prema tome, pozicija francuskoga mislioca *a priori* bila nepovoljna. Prije samoga susreta dvojice filozofa postojale su prepreke koje je, u svrhu istinskoga dijaloga i zbližavanja, trebalo nadići. Berdjajev je zaista, kako sam priznaje, gajio predrasude »protiv tomizma, katoličke ortodoksije, protiv hajke na moderniste.«⁵

Susreti različitih kršćanskih konfesija na kojima su se Berdjajev i Maritain pobliže upoznali, prvotno su se održavali u Ruskome domu u Parizu, da bi se zatim preselili, na Maritainovu inicijativu, u njegov vlastiti dom. Berdjajev se s dozom nelagode prisjeća dojmova tih prvih susreta u Maritainovu domu jer su se ondje čitali tomistički referati zbog kojih je ruski filozof »jednostavno gubio dah«.⁶ Svi dojmovi stečeni o tomizmu, koje Berdjajev ističe, vjerojatno su u njemu samo pojačavali predrasude koje je gajio prema tomističkoj misli prije nego

2 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Ruska ideja: Osnovni problemi ruske misli XIX. i početka XX. stoljeća*, Zagreb, 2006, str. 149. Racionalizam smatra »izvornim grijehom zapadne misli i ona se netočno bojila gotovo u cijelosti racionalnim bojama«.

3 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Samospoznaja*, str. 244.

4 Usp. *isto*, str. 245.

5 Usp. *isto*.

6 Usp. *isto*, str. 246.

što se neposredno susreo s Maritainom. Međutim, sam ga je Maritain očarao i, kako sâm priznaje, »već mi se sama njegova vanjšina veoma svidjela.«⁷ Očito je svojom pojavom, koja se, dakako, ne odnosi samo na izgled, već i na filozofski stav koji je predstavljao, promijenio mišljenje ruskoga filozofa. Tvrdnjom da je prije susreta s Maritainom imao predrasude prema njemu, Berdjajev pokazuje da ga je prvi izravan susret s Maritainovom osobom potaknuo da barem ublaži svoj stav prema tomističkoj filozofiji i da počne preispitivati vjerodostojnost svojih početnih stavova koji nisu bili ništa drugo doli predrasude. Samo na taj način mogao je započeti pravi odnos između dvaju religioznih filozofa čiji odnosi nisu bili samo filozofski već i prijateljski.⁸

S vremenom se početan odnos produbljivao. Kako su zajedno provodili sve više vremena, a potrebno je naglasiti da je svaki od njih imao vlastiti misaoni stav nadahnut različitim filozofskim i religijskim kontekstom, stav Berdjajeva prema Maritainu kao filozofu sadržavao je sve više uvažavanja. Berdjajev stoga ustvrđuje da je Maritain činio »silne napore ne bi li izašao iz okvira zatvorene latinske kulture, otvorio se drugim svjetovima«.⁹ Ono što je Berdjajevu u početku bilo strano, naime otvorenost tomističkoj misaonoj baštini, Maritainu je očito, u sasvim tomističkome duhu, bilo samorazumljivo, to jest otvorenost ruskoj, tada pomalo egzotičnoj kulturi. Moguće je ovdje samo spomenuti nekakve možebitne zajedničke crte istočne i zapadne religiozne filozofije u vidu sabiranja znanja kao puta k istini, budući da su za Berdjajeva u samome Maritainu postojale crte sličnosti s »ruskim inteligentom«¹⁰. Na žalost, ne spominje u čemu bi se sastojala ta sličnost, no ona se može za početak oslikati u činjenici da je Berdjajev, kao glavni urednik časopisa za religioznu filozofiju *Put*, koji je izdavala ruska emigracija u Francuskoj, objavio Maritainov članak *Metafizika i mistika*. Sam sadržaj članka može pokazati u čemu su bili suglasni.¹¹

O nekim konkretnijim filozofskim sudovima, s obzirom na Maritainovu filozofiju, Berdjajev nije naročito iscrpan ni odveć konkretan. Govori se samo o načelnim sudovima koji su vrlo povoljni za Maritaina s obzirom da je bio tomist. Međutim, za Berdjajeva Maritain kao tomist nije uobičajen, mogle bi se parafrazirati njegove riječi, racionalistički i ortodoksni sljedbenik tomizma, kakav preporučuje Katolička Crkva. Jacques Maritain kao tomist u biti je »modernist u

7 Usp. *isto*, str. 245.

8 Usp. *isto*: »Uskoro sam s Maritainom uspostavio iznimno prijateljske odnose... Jako sam ga zavolio, što mi se uz moju suhoću ne događa često. Mislim da i on mene voli.«

9 Usp. *isto*, str. 246. Berdjajev napominje da su im različiti »tipovi pogleda na svijet«. Maritainov pogled je pod utjecajem Aristotela i Tome, a Berdjajevljev pod utjecajem njemačke filozofije i Kanta, usp. *isto*, str. 245.

10 Usp. *isto*. Berdjajev na istom mjestu također ustvrđuje da je Maritain »jako volio Ruse« te da ih je čak »pretpostavljao Francuzima«. Zanimljivo je vidjeti da je Maritain, kako se Berdjajev prisjeća na istome mjestu, imao problema s desničarskim, neprijateljski nastrojenim katolicima koji su »ne jednom pisali da se on prepustio mom štetnom utjecaju«.

11 Jacques Maritain, *Metafizika i mistika*, *Put* 1 (1926) 2, str. 88. Maritain upravo tim člankom naznačuje granice vjere i filozofije, posebno kada kaže da je veličina metafizike u tome što je ona mudrost, a malenkost u tome što je »ljudsko znanje«.

tomističkome obličju.¹² Iz te tvrdnje može se iščitati da Berdjajev očigledno više ne smatra Maritaina tomistom kakvim ga je u početku smatrao, kao ortodoksnoga tomista. S druge strane, Berdjajev njegov tomizam obavlja oblikom modernizma koji je početkom 20. stoljeća nastojao gotovo prevrednovati dogmatski stav i nauku Katoličke Crkve. Zbog toga se ne može zaključiti da je Berdjajev sasvim promijenio svoje mišljenje o tomizmu kao takvom jer očito suprotstavlja Maritainov tomizam »ortodoksnomu« tomizmu pa se samim time čini da Maritain i nije pravi tomist. Barem nije zadržao tomist, kakvim Berdjajev očigledno drži svakoga tomista.

Dubina misli koju je Maritain kao filozof posjedovao još je jedno obilježje koju Berdjajev uočava i koju posebno cijeni. Kaže, naime, da je bio »mistik i razgovor s njim na duhovne teme vrlo su zanimljivi«¹³. Berdjajev je općenito bio poznat kao autoritativan mislilac, što su mu često zamjerali, jer je bio odveć nepopustljiv u svojim stavovima, a u izricanju sudova često nepravedan i ishitren, što je uočljivo pri čitanju njegovih djela. Sam Maritain privukao ga je i glede duhovnosti, čime je zasigurno utjecao na ublažavanje Berdjajevljeva stava, prvenstveno prema Maritainu osobno.

Kao filozof slobode, Berdjajev će svoju kritiku tomizma i katoličke misli usmjeriti prema razumijevanju slobode s posebnim naglaskom na to da je za njega negacija slobode, koju uočava u tomizmu, ujedno zarobljavanje čovjekove osobnosti. No za svojega sada već prijatelja Jacquesa Maritaina ima samo riječi pohvale. Ističe da on »štiti kršćansku demokraciju, kršćanski humanizam, dostojanstvo i slobodu čovjekove osobnosti«¹⁴, što je svakako nastavak i dodatak na misli izrečene prvo o Maritainovoj osobnosti, a zatim o njegovu tomizmu. Nevjerojatno je vidjeti kako se Berdjajevljevi stav razvija od odbijajuće predrasude prema potpunome uvažavanju. Ipak, Berdjajevljevo uvažavanje tomizma i ublažavanje stava prema njemu može se prepoznati i shvatiti samo ako se ima u vidu njegov odnos s Maritainom. No očigledno nastaje poteškoća s činjenicom da je Berdjajev uvažio Maritainov tomizam,¹⁵ ali samim time nije u potpunosti odbacio predrasude o tomizmu kao takvom.

2. Berdjajev o tomizmu

Važno je napomenuti i istaknuti razliku koju Berdjajev ističe kako bi učinio stanovit odmak od cjelokupne zapadne filozofske misli, konkretnije religiozne misli. U uporabi izraza, odnosno u načinu iznošenja misli koji samim time određuje način mišljenja, čini prvi korak odmaka. Naime, Berdjajev u svojim djelima izričito koristi mitologem koji za njega izražava »istinski put spoznaje

12 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Samospoznaja*, str. 245.

13 *Isto*, str. 245.

14 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Sušestvujet li v pravoslaviji svoboda mysli i sovjesti*, Put 15 (1939) 59, str. 51.

15 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Samospoznaja*, str. 246: Berdjajev ističe da je Maritainov tomizam s godinama postao »manje isključiv i fanatičan«.

tajne duhovne i božanske stvarnosti«, a ujedno neposrednije prodire u stvarnost božanskoga koje »govori o sudbini konkretnih djelujućih Osoba Trojstvenoga Boga, o utjelovljenju božanskog.«¹⁶ Taj neposredan pristup božanskoj stvarnosti nipošto nije moguć kroz »apstraktan filozofem ustrojen po načelima formalne logike«¹⁷. Biranjem mitologema nasuprot filozofemu kao vlastitoga filozofskog izraza, Berdjajev se i na simboličan način u svome stavu negativno odredio prema tomizmu.

2.1. Kontekst tomizma

Berdjajev smješta filozofiju svetoga Tome i tomizam u dva filozofska konteksta: u srednjovjekovni i suvremeni. S obzirom na srednjovjekovnu filozofiju, on je jednostavno cijelu naziva skolastikom. Tako sve razlike i različitosti koje postoje u srednjovjekovnih filozofa svodi na jednu jedinu granu filozofije. Tu srednjovjekovnu skolastičku filozofiju karakterizira kao grčku »po temeljima svojega mišljenja«¹⁸, bili ti temelji aristotelovski ili platonički. Ta definicija skolastičke filozofije kao nastavka i nasljednice grčke filozofije nije donesena u pozitivnome smislu. S obzirom na svoje grčko podrijetlo i bez obzira na to podrijetlo, srednjovjekovna filozofija je »svjesno htjela biti kršćanskom filozofijom«¹⁹. Kao takva, skolastika je težila unijeti novost Objave u svijet grčke filozofije.

No srednjovjekovni mislioci nisu do kraja ispunili svoj zadatak unošenja novosti Objave u filozofiju. Zbog toga ruski mislilac kaže da je filozofija Tome Akvinskog bila moguća »i u nekršćanskom svijetu.«²⁰ Novost koju Objava donosi filozofiji ponajprije se odnosi na tematiziranje tajne egzistiranja kao i stavljanje u prvi plan ljudskoga subjekta kao nečega što je najvrjednije.²¹ Berdjajev odlučno tvrdi da skolastika nije u potpunosti ispunila svoju kršćansku zadaću, to jest da je u svojoj zadaći zaboravila na čovjeka i njegovu slobodu. Prema tome, skolastika svojim većim dijelom ostaje grčkom filozofijom. Samim time ujedno je načinio distinkciju između istinske kršćanske filozofije i srednjovjekovne filozofije za koju se obično smatra da je kršćanska filozofija *per se*.²²

Nekoliko stoljeća kasnije, s pojavom modernizma, javila se renesansa Akvinčeve misli za koju Berdjajev paradoksalno tvrdi da »unatoč statičnosti svoje-

16 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Smisao povijesti*, Split, 2005, str. 51.

17 *Isto*.

18 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Ja i svijet objekata*, Zagreb, 1984, str. 14.

19 Usp. *isto*.

20 Usp. *isto*.

21 Usp. *isto*: »Nova je filozofija (nakon skolastike op.a.) usmjerena na subjekt, što je posljedica kršćanskog oslobođenja čovjeka od vlasti prirodnog svijeta objekata.«

22 Usp. Mihail Maslina, *Enciklopedija ruske filozofije*, str. 65: Glavni je problem, bolje rečeno misterij koji zaokuplja Berdjajeva i dominira cijelom njegovom filozofijom »smisao čovjekove egzistencije... u smislu vlastite egzistencije« u kontekstu osmišljene egzistencije. Usp. Nikolaj Berdjajev, *Problema čeloveka*, Put 12 (1936) 50, str. 4: »Suvremena misao nalazi se pred zadaćom izgradnje filozofske antropologije kao temeljne filozofske discipline.« Također vidi Nikolaj Berdjajev, *Ja i svijet objekata*, str. 152, gdje govori o filozofiji koja je »kršćanska, bogočovječna filozofija« ukoliko pretpostavlja duhovno iskustvo u kojem je čovječje postojanje misterij i središte promišljanja.

ga dogmatskog sistema i upornog protivljenja svim umskim pokretima novoga vremena, posjeduje umsku energiju, koju uvijek iznova stvara, rađa u svojim njedrima.«²³ Pojava modernizma, koji za Berdjajeva ne označava nešto negativno, »uznemirila je katoličku filozofsku misao i prizvala protiv sebe cijeli umski pokret koji može biti nazvan neotomizam«²⁴. Modernizam je stoga vrlo pozitivan pokret koji u sebi donosi, naspram katoličanstvu i njegovu dogmatizmu, živost misli i stvaralačku kreativnost, novi zamah duha. Uočljivo je da Berdjajev katoličanstvo izjednačava s (neo)tomizmom. Njihovo izjednačavanje potvrđuje riječima kako je katolička misao odgovorila na opasnost modernizma upravo »u rodu tomističke renesanse« te da upravo ta renesansa predstavlja »obnovu i razvoj klasičnog katoličanstva«²⁵. Međutim, ostaje nejasno i neizrečeno objašnjenje u kojim se elementima sastoji njihova jednakost.

2.2. Kakva filozofija

Nesloboda skolastičke filozofije, koju Berdjajev ističe kao njezin najveći nedostatak, ne umanjuje njegovu ocjenu o veličini genija Tome Akvinskoga. Dapače, Berdjajev ističe da je sveti Toma Akvinski »najveći genij i najsilniji izricatelj klasičnog duha latinske katoličke ortodoksije«²⁶. S druge strane, što mu pripisuje kao najveći nedostatak, Toma u svojoj klasičnosti »ne voli iracionalnu romantiku misli« te je po naravi u mišljenju »sklon realizmu«²⁷. Ruski filozof, dakle, u filozofiji svetoga Tome nalazi dvije slabosti; odbojnost prema mistici te sklonost spoznajnomu realizmu, koje unatoč tome ne umanjuju Akvinčev genij, makar on bio genij neslobode.

Nedostatak, koji Berdjajev ponajprije iznosi, nalazi se u samome zdanju Tominih djela. Tu se ne misli toliko na metodu njegovih *sumā* koliko na dovršenost i zatvorenost misli. Za Berdjajeva *sume* su arhitektonsko zdanje, kao što je to »gotička katedrala«.²⁸ Unatoč svojoj ljepoti, gotičke su katedrale poput *sumā*, statične, hladne i sazdane za sva vremena te je samim time svaki zahvat u njih narušavanje sklada. Drugotno, kao nedostatak navodi »*pathos* religioznog realizma, objektivizma i realizma.«²⁹ Berdjajev to naziva klasičnim oblikom realizma u čijem se korijenu nalazi objektivacija ljudskoga duha odnosno otuđenje.³⁰ Zbog toga za tomistički realizam kaže da je »naivni realizam« koji apodiktički »odbacuje kritiku spoznaje.«³¹ Kada realizam odbacuje kritiku spoznaje, tada to znači da mora priznati »savršenu pasivnost subjekta« te je time spoznaja potpu-

23 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Neotomizam*, *Put* 1 (1925) 1, str. 169.

24 Usp. *isto*.

25 Usp. *isto*.

26 Usp. *isto*.

27 Usp. *isto*.

28 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Duh i realnost*, Zagreb, 1985, str. 108.

29 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Neotomizam*, str. 170.

30 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Ja i svijet objekata*, str. 50: »Objektivacija je otuđenje i izolacija...stvaranje pojmova jest objektivacija.«

31 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Duh i realnost*, str. 14.

no određena objektom, odnosno misao samo »odražava objekt«³². Ruski filozof prigovara da realizam svetoga Tome ne uvažava doprinos subjekta spoznaji i ne ističe stvaralačku moć spoznaje jer subjekt doduše ne stvara svijet, ali on je »pozvan na stvaralaštvo u svijetu«³³.

Cijelom tomističkom mišlju na neki se način protežu pitanja odnosa naravi i nadnaravi kroz odnos filozofije i Objave, razuma i vjere. Stajalište Nikolaja Berdjajeva vrlo je jasno. Za njega je takva podjela objektivacija čovjeka u svim njegovim moćima, ponajprije u odnosu filozofije i Objave. Razlikovanje naravi i nadnaravi, toliko svojstveno tomizmu, povezuje s ograničavanjem i zasušnjivanjem filozofije time što područje djelovanja filozofije smješta samo u narav. Zbog toga »filozofija ne smije biti religiozna, mistička filozofija«, nego mora biti »racionalnom, naravnom filozofijom«³⁴. Ovdje se može vidjeti da Berdjajev Tominu filozofiju ne smatra, barem ne u cijelosti, religioznom u onom smislu u kojem Berdjajev smatra da bi trebala biti. Očigledno je kako smatra da je Toma u potpunosti odvojio narav i nadnarav, odnosno filozofiju i vjeru pa samim time one ne stoje ni u kakvom međusobnom prožimanju ili nadopunjavanju. Svakako se može ustvrditi da je njemu nepojmljivo odvajanje Božjega i ljudskoga svijeta, što je za njega na neki način izraženo u pojmovima narav i nadnarav. Hoće reći da se time čovjek otudio od Boga i zatvorio u neki vlastiti svijet kojemu je Božja prisutnost strana i daleka. Govoreći o Tominome Bogu kao Prvom Pokretaču i sustavu koji on pokreće po odnosu narav — nadnarav, Berdjajev napominje da se Bog u takvom sustavu uvijek pokazuje izvanjskim prema svijetu i čovjeku te da sve pokreće »slično kao mehanički otkucaji«³⁵. Zbog toga Berdjajev smatra da se svaki filozofski misticizam predstavlja tomistima »opasnim i plodom hereze«³⁶, čime očito aludira na modernizam.

Berdjajevljeva misao može se sažeti i slikovito izraziti te reći da se tomisti, u svojem sustavu nalik gotičkoj katedrali, boje izaći na svjetlo, kako se ne bi dogodio potres koji bi u cijelosti srušio njihovo zdanje. Zanimljivo je pritom istaknuti da Berdjajev napominje, navodeći djelo francuskoga dominikanca Louisa Hyacinthea Petitota, kako sami tomisti zaboravljaju da je sveti Toma Akvinski u svoje vrijeme bio »modernist, inovator, antikrist«³⁷, kao što su to modernisti s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće, jer je donio svjež zrak u katolički svijet. Također, stroga

32 Usp. *isto.*, str. 15. Vidi također Nikolaj Berdjajev, *Neotomizam*, str. 169. To je ona filozofija zdravoga razuma »kao vječna filozofija naravnoga razuma koji spoznaje naravni svijet«, ali u negativnom smislu.

33 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Duh i realnost*, str. 15. Za Berdjajeva čovjek ima dužnost »da u sve unosi svoju stvaralačku slobodu i da u samoj spoznaji produžuje stvaranje svijeta.« Vidi Nikolaj Berdjajev, *Ja i svijet objekata*, str. 38. Također u svom članku *Problema čeloveka* (str. 10) ističe da smo po stvaralaštvu »najsličniji Bogu«.

34 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Neotomizam*, str. 170.

35 Usp. Nikolaj Berdjajev, Garrigou-Lagrange, OP., *La providence et la confiance en Dieu*. Recenzija, *Put* 8 (1932) 35, str. 98.

36 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Neotomizam*, str. 170.

37 Usp. *Isto*. Berdjajev se poziva na: Louis Hyacinthe Petitot, *Saint Thomas d'Aquin. La vocation. L'oeuvre. La vie spirituelle*, Paris, 1923.

odijeljenost naravne filozofije od nadnaravne vjere, u kojoj se pokazuje bojazan od filozofskoga misticizma, samo naglašava da je istinska filozofija ona koja se ne boji mistike, koja je »više muzikalna nego arhitektonska«³⁸ i koja uvažava, čak i potrebuje mistiku. Za ruskoga filozofa Tomina filozofija, posebno u *sumama*, stoga nije ni dinamična, ni otvorena ni životvorna. Ona je krnja filozofija.

2.3. *Konačan sud*

Kao posljednja kritika Akvinčeve filozofije donosi se Berdjajevljevo viđenje u čemu tomizam griješi u shvaćanje osobe odnosno ljudskoga duha te položaju osobe u svijetu. Prisjetimo se da je, za rusku misao, najveći grijeh zapadne filozofije i teologije odveć velika racionalizacija Objave odnosno objektivacija tajne.³⁹ Pritome tajna božanskoga života više nije tajna, već jednostavno problem koji stoji pred nama i koji moramo riješiti, asimilirati ili nadići. Berdjajevljev prigovor Tomi Akvinskomu, da ide upravo u smjeru racionalizacije i naturalizacije Tajne dovodi ga do tvrdnje da je za srednjovjekovnoga filozofa duh »prije svega intelektualna moć«⁴⁰, jedinstven organ kojim se prima i spoznaje »objektivna realnost«⁴¹, odnosno pomoću koje čovjek uspostavlja »dodir s bitkom«⁴². To, dakako, još nije onaj racionalistički *ratio* koji je odijeljen od tijela tako da se poistovjećuje s duhom koji predstavlja čovjeka. Njegova se kritika ponajprije odnosi na neko shvaćanje kako se čovjeka svodi samo na duh, a da se pritom u duhu ističe samo njegova intelektualna strana. Zbog toga se tomisti boje za intelekt jer smatraju da je odricanje od uma i rušenje njegova dostojanstva također »odricanje i rušenje bitka, odricanje i rušenje (od) religioznih realnosti«⁴³.

Stvara se dojam kao da tomizam zatiče od iracionalne dimenzije čovjeka, odnosno njegova cjelovitoga duha u kojem postoje još sloboda i afektivnost. Svaki je taj dio prema Berdjajevu uključen u strukturu osobe i njezina odnosa s Bogom, a isticanje samo jednoga njezina dijela može dovesti do vrlo štetnih posljedica, kao što je u ovom slučaju racionalizacija Tajne, kao svojevrsan zaborav bitka te otuđenje čovjeka od Boga i sebe samoga, što Berdjajev predbacuje Tomi Akvinskomu i tomizmu. Duh je naime univerzalan i personalan, dok je u svetoga Tome Akvinskog »univerzalna forma (duh), a individualizacija potječe od materije«⁴⁴ pri čemu je hilemorfizam još jedan oblik objektivacije. Toma za Berdjajeva ne

38 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Duh i realnost*, str. 108.

39 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Ja i svijet objekata*, str. 52. Za Berdjajeva racionalizacija je loša zato što »racionalizam ne može transcendirati«. Usp. njegovu recenziju djela Garrigou-Lagrangea, OP, *La providence et la confiance en Dieu*, str. 99. U kontekstu racionalizacije tajne, Berdjajev u kontekstu katafatičke teologije, koja za njega kao racionalizacija postaje »hrana ateizma«, i apofatičke teologije kaže da prva mora prijeći u drugu. Utoliko apofatička teologija »daje Bogu ime koje nikada ne može izazvati stanje ateizma... Tajna.«

40 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Duh i realnost*, str. 24.

41 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Neotomizam*, str. 169.

42 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Duh i realnost*, str. 24. Usp. str. 11: »Naturalizam nazivam svaku metafiziku koja bitak spoznaje kao objekt, kao *prirodu*, iako bi to bila duhovna priroda.«

43 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Neotomizam*, str. 170.

44 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Duh i realnost*, str. 43; *Neotomizam*, str. 171: »Mi smo platonisti po svojoj tradiciji i za nas nema takvog cijepanja naravi i nadnaravi« pa su čovjek i svijet »ukorijenjeni u

uzima čovjeka u njegovoj cjelovitoj egzistenciji, a to je za ruskoga filozofa uzrok otuđenja i zaborava.

Egzistencija se na ovome svijetu za duh, odnosno osobu, očituje kao tragedija. Filozof proživljava tragediju ako želi svjedočiti za istinu i ostvariti božansku ideju osobe koju nosi u sebi.⁴⁵ On će neminovno doći u sukob ne samo sa socijaliziranim okolinom, nego i sa samim sobom. Toma Akvinski za Berdjajeva nije riješio taj problem, odnosno prividno ga je riješio »sistemom hijerarhijskih stupnjeva u kojem je svaki stupanj relativno samostalan i relativno podređen višem stupnju.«⁴⁶ Aludirajući na *sume* i njihovo idejno polazište te način sabiranja i izlaganja znanja, Berdjajev predbacuje Tomi da je sredenim sustavom, zatvorenim i dovršenim, bez dinamičnosti, kao kod gotičke katedrale, riješio svaku antinomiju, to jest svaku nesuglasnost ili čak proturječje između filozofije i vjere. Stoga ustvrđuje da Toma spoznaje tako »kao da nikakve vjere nema« te da kao kršćanski filozof spoznaje »kao što je spoznavao Aristotel«⁴⁷. Položaj Boga pak u tome i takvom sustavu krajnje je nepovoljan. Možda ne toliko s obzirom na Boga, kao da bi Bog bio zaslužan Tominim *sumama*, koliko na položaj čovjeka i filozofije prema Bogu. Bog za ruskoga filozofa nije uzrok već sloboda, i on ne djeluje na svijet i čovjeka kao što je djelovanje uzroka na posljedicu. Uzrok je pojam koji u Berdjajevljevoj misli nema pozitivno značenje te ga očigledno razumije univočno, a ne analogno kao što ga je Toma razumio. Po Berdjajevu, Bog jest nekakav tomistički uzrok, a upravo se zbog toga Božja tragedija pretvara u božansku komediju ako se »izgradi misaoni sustav u kome sve ide odozgo nadolje, u kome sve ide od Boga i u kome Bog sve obuhvaća«⁴⁸. Izgradnja takvoga sustava za ruskoga filozofa znači objektivaciju Božje tajne i ljudske egzistencije.

S obzirom na tragizam egzistencije, neotomisti su za Berdjajeva optimisti koji pokušavaju, ali ne uspijevaju spasiti čovjeka od tragizma jer je njima strana »apokaliptična i eshatološka usmjerenost« misli zbog čega oni »ne streme preobraženju svijeta«⁴⁹. U svome naivnom optimizmu, tomisti su uvjereni da čovjek uvijek po naravi stremlje dobru i sreći, što za Berdjajeva suvremena psihologija »nikako ne može prihvatiti« te da ona može opravdati samo »Dostojevskog i Nietzschea, a ne Aristotela i Tomu Akvinskog«⁵⁰.

Bogu, da božanska energija proniče naravni svijet« u kojem su Tvorac i stvorenje ujedinjeni »nakon Kristova dolaska.«

45 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Ja i svijet objekata*, str. 16–17. Filozof koji vjeruje hoće biti slobodan u svojoj spoznaji »koja ne dopušta nikakvih izvanjskih ograničenja i zabrana, ne može zaboraviti svoju vjeru, ne može zaboraviti ono što se njemu u vjeri otkrilo«. Tu se naime radi o »problemu odnosa njegove (filozofove) filozofske spoznaje prema njegovoj vlastitoj vjeri, prema njegovom vlastitom duhovnom iskustvu koje mu otvara druge perspektive«.

46 Usp. *isto*, str. 14.

47 *Isto*.

48 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Duh i realnost*, str. 108. »Panični strah od panteizma« tomiste vodi stvaranju novog oblika panteizma u kojem je Bog uzrok svemu te koji ne vodi »pobožanstvenjenju svijet i čovjeka, već u oblik priznanja njihove konačne ništavnosti i savršene neovisnosti«. Usp. Nikolaj Berdjajev, Garrigou-Lagrange OP., *La providence et la confiance en Dieu*. Recenzija, str. 98.

49 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Neotomizam*, str. 171.

50 Usp. Nikolaj Berdjajev, Garrigou-Lagrange OP., *La providence et la confiance en Dieu*. Recenzija, str. 99.

Sredenost i dovršenost sustava, što Berdjajev nalazi kod Tome Akvinskoga, pokazuje kako je filozofija prividno slobodna u svojem području kao naravna filozofija, a u biti se nalazi u savršenom ropstvu jer je »filozofija izvjesne vrste dogmatizirana«⁵¹. Filozofija nema potrebnu slobodu kako bi mogla istraživati dubinu egzistencije, niti da bi na neki način mijenjala svijet, već je područje njezina djelovanja određeno i riješeno te su dani odgovori na najvažnija pitanja ljudskoga i božanskog života. Samim time se u tomizmu čovjek umanjuje i ponižava jer ga se promatra kao »neznatno biće, koje nema prave slobode i sposobnosti za stvaralaštvo«⁵².

Zaključak

Izrazito negativan stav prema tomizmu i gotovo urođena odbojnost Nikolaja Berdjajeva prema misli svetoga Tome Akvinskog predstavlja slijepu ulicu za dijalog. To se odnosi za filozofski dijalog jer filozofija živi u dijalogu. Međutim, u odnosu Nikolaja Berdjajeva prema tomizmu nalazi se zanimljiva činjenica da je ruski filozof bio prijatelj s jednim od najpoznatijih poznavatelja i nasljedovatelja misli Tome Akvinskoga, Jacquesom Maritainom. S njime kao »paleotomistom«, kako Maritain sam sebe najradije naziva, Berdjajev je razvio pravo prijateljstvo. Gajeći prema njemu prijateljsku privrženost, što je ujedno preduvjet za filozofiranje, sasvim je razvidno kako je, uvjetno rečeno, njegovo tumačenje tomizma gotovo u potpunosti prihvatio. Upoznavajući se sve više s osobom Jacquesa Maritaina te slušajući od njega o načelima tomizma, dakle upoznavajući se gotovo neposredno s mišlju Tome Akvinskoga, Berdjajev je iz stava obijanja prešao u stav osluškivanja. Tako je postao otvoren za filozofski dijalog, za filozofiranje. Ostaje međutim neriješeno zašto je prihvatio Maritainov tomizam, a s druge strane zadržao negativne ocjene i napadački ton prema tomistima i prema samim načelima tomizma. Ipak, unatoč djelomičnomu (ne)prihvatanju tomizma (Berdjajev je možda najviše dosljedan filozof u povijesti filozofije),⁵³ on i Jacques Maritain razvili su istinsko prijateljstvo te iz različitih filozofskih konteksta pokrenuli istinski filozofski dijalog i zbližavanje.

51 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Ja i svijet objekata*, str. 14.

52 Usp. Nikolaj Berdjajev, *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu*, Split, 2007, str. 29. Zanimljivo je da Berdjajev u svom članku »Sušestvujet li v pravoslaviji svoboda misli i sovjesti« (str. 51), kako za Maritaina, kako je naznačeno, tako i za papu Pia XI. kaže da »on štiti slobodu duha, dostojanstvo čovjekove slobode« te da je »raskrinkao diktature, raskrinkao rasizam i antisemitizam, štitio je mir naroda.«

53 Usp. Aleksandar Solženjicin, *Arhipelag Gulag. 1918–1956. Pokušaj književnog istraživanja*, Beograd, 1988. U ovome svom monumentalnom djelu ruski književnik Aleksandar Solženjicin opisuje na stranici 106. Berdjajevljev stav pred Čekom i njezinim osnivačem Đeržinskim: »Eto, recimo, od članova kružoka Berdjajeva uspjeli su stvoriti sudske marionete, ali ne i od samog Berdjajeva. Htjeli su ga odvući na kakav sudski proces, uhićen je dva puta, vođen je (1922.) Đeržinskom na noćno saslušanje, bio je tamo i Kamenjev... Berdjajev se nije ponizio, nije htio moliti, on im je odlučno izložio religijska i naravna načela koja mu nisu dozvoljavala da prihvati novouspostavljenu vlast u Rusiji. Ne samo da su prosudili da je za sud nepotreban, već su ga i oslobodili. Pokazao čovjek da ima stav!«

N. Berdyaev's Attitude toward J. Maritain and Thomism

Anto Gavrić, * Nikola Bolšec**

Summary

Nikolai Berdyaev's philosophical outlook stemmed from Russian religious philosophy which denounced Western philosophy for its rationalism, notably Thomism. It was with this mindset, often abounding in prejudices, that Berdyaev struck up an acquaintance with the French Thomist Jacques Maritain. Their relationship almost immediately turned into friendship, and the friendship which Berdyaev cultivated from the very start with Maritain laid the foundation for the development of philosophical dialogue. Berdyaev thus softened his initial prejudices, and his hostile attitude toward Maritain's Thomism was changed to a friendly one. Though he did make this essential shift for the sake of developing philosophical dialogue, Berdyaev, however, did not accept Thomism as such. Most of all he resented the rationalization of something which should remain a mystery — the mystery of faith, of creation and of God's presence among us, but also of man's existence, of his person and of his activity in the world.

Key words: Nikolai Berdyaev, Jacques Maritain, Thomas Aquinas, Thomism, metaphysics scholastics, philosophical realism, modernism, Christian philosophy, anti-rationalism, dialogue.

* A./Prof. Anto Gavrić, PhD, The Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Jordanovac 110, p.p. 169, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: anto.gavric@ffdi.hr

** Nikola Bolšec, MPhil, The Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Jordano-
vac 110, p.p. 169, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: nbolsec@yahoo.com